

JENEVA KONVENSIYALARINING XALQARO HUQUQDAGI O'RNI

Ostonaqulov Mavlonberdi G'ayrat o'g'li

Magistratura va Sirtqi ta'lim fakulteti, OAV(Ommaviyaxborotvositalari) huquqi yo'nalishi talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15392102>

Annotatsiya. Mazkur tezisda Jeneva konvensiyalarining xalqaro huquqdagi o'rni, ularning tinch aholini va boshqa himoyaga muhtoj shaxslarni qurolli to'qnashuvlar vaqtida himoya qilishdagi ahamiyati tahlil qilinadi. Shuningdek, konvensiyalarning asosiy tamoyillari, ularning zamonaviy qurolli mojarolarga tatbiq etilishi va milliy qonunchilik, xususan O'zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomalar ijrosi borasidagi yondashuvi o'rganiladi. Maqolada Jeneva konvensiyalari va Qo'shimcha protokollarga rioya qilishda yuzaga keladigan dolzarb muammolar ham ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: Jeneva konvensiyalari, xalqaro gumanitar huquq, tinch aholi himoyasi, qurolli to'qnashuvlar, milliy qonunchilik, O'zbekiston Respublikasi, xalqaro shartnomalar, gumanitar tamoyillar, urush qonunlari.

Kirish

Jeneva konvensiyalari xalqaro gumanitar huquq (XGH) tizimidagi eng muhim xalqaro shartnomalardir. 1949-yil 12-avgustda qabul qilingan to'rt konvensiyadan iborat ushbu hujjatlar urush sharoitida jangda qatnashmaydigan shaxslarni – yarador va kasal askarlarni, harbiy asirlarni hamda tinch aholini himoya qilishga qaratilgan asosiy qoidalarni belgilaydi. Konvensiyalarning maqsadi, Shveytsariya elchisi Konstantin Obolenskiyning ta'kidlashicha, «urush zulmini yumshatish» va har qanday qurolli to'qnashuvda amal qilishi zarur bo'lgan minimal gumanitar standartlarni o'rnatishdir. Badiiy jihatdan ifodalansa, Jeneva konvensiyalari «insoniyat tamoyillariga xizmat qiluvchi dunyoqarashni aks ettiradi» deb ham ta'riflanadi.¹ Bugungi kunda konvensiyalar butun dunyo bo'ylab deyarli barcha davlatlar tomonidan ratifikatsiya qilingan va xalqaro huquqda fundamental ahamiyatga ega hisoblanadi.

Jeneva konvensiyalarining xalqaro huquqdagi o'rni va ahamiyati

Jeneva konvensiyalari xalqaro gumanitar huquqning negizini tashkil etadi. Ular harbiy nizolar boshlandi deb hisoblangan andozaviy hujjatlar bo'lib, ziddiyat tomonlari uchun majburiy amal qiladi. Hozirgi kunda dunyoning deyarli barcha davlatlari (masalan, 2010-yilda

¹ <https://yuz.uz/uz/news/jeneva-konvensiyalari-ozbek-tilida-nashr-etildi>;

Qo'shma Shtat ham ularga qo'shilgan) ushbu konvensiyalar va ularga 1977-yilda qabul qilingan I va II qo'shimcha protokollar (victims of international/internal conflicts) tarafdori bo'lgan.² Bu esa urush huquqini nazorat qilish mexanizmlariga barcha davlatlar tomonidan keng qo'llab-quvvatlash berilganidan dalolatdir.

Geneva konvensiyalarining eng asosiy yutug'i tinch aholini hamda jangda qatnashmaydigan shaxslarni himoya qilish uchun qat'iy va batafsil qoidalar joriy etganidadir. Ularning mazmun-mohiyati shundaki, qurolli harakatlar har doim ham insonparvarlikka zid bo'la olmaydi: har bir insonning qadr-qimmat, himoyasi va farovonligi ta'minlanishi lozim. Shu jihatdan qaralganda, ular har qanday qurolli to'qnashuvda huddi "insoniyat himoyasi uchun to'rt "konstitutsiya""dek ahamiyatga ega. Zamon o'tishi bilan urush usullari o'zgargan bo'lsa-da, Jeneva konvensiyalari zamonaviy XGHning «poydevori» bo'lib qolaveradi.³

Tinch aholining huquqlarini himoya qilish

To'rtinchi Jeneva konvensiyasi (1949) tinch aholining huquqlarini himoya qilishga qaratilgan asosiy me'yorlarni belgilaydi. Konvensiyaning 27-moddasi tinch aholining sha'n-nomusi, oilaviy va diniy qadriyatlari hurmat qilinishini, ularning asosiy ijtimoiy normalari bilan ta'minlanishini qo'riqlaydi. Masalan, tinch aholini qasddan o'ldirish, qiynoqqa solish va tanlab kamsitish qat'iy taqiqlangan (4-konvensiyaning 13 va 32-moddalari). Jarayon davomida yarador va kasal shaxslar yig'ib olinib, ularga zudlik bilan tibbiy yordam ko'rsatiladi. Tibbiy muassasalar, favqulodda vaziyatlar uchun xavfsizlik zonalari tashkil qilinishi lozim. Shu bilan birga, aholi punktlari va aholiga tegishli obyektlar talan-taroj qilinishi, band qilib garovga olishi, shaharlarga, ibodatxonalar va madaniy obidalariga bevosita hamda bejir vandalistik zarar yetkazilishi taqiqlanadi. Konvensiyada shuningdek ommaviy jazolar (kollektiv jazolash), majburiy ko'chirish va himoya belgilaridan (qizil xoch, qizil oy va boshqalar) g'ayriqanuniy maqsadlarda foydalanishga oid qat'iy taqiq choralari qayd etilgan.⁴

Xalqaro normaga ko'ra, aholini himoya qilishda butun dunyoda xuddi shu tamoyillar amal qiladi. Konvensiyalar taraflari tomonidan mahalliy aholi oqimi va oziq-ovqat ta'minoti kabi masalalarga ham e'tibor qaratiladi. Misol uchun, bosib olingan hududda nishonga muhtoj bo'lmagan fuqarolarga zarur oziq-ovqat va tibbiy yordam ko'rsatilishi, shuningdek, Norasmiy iqtisodiy harakatlarga zarur muhit yaratilishi belgilangan. Umuman olganda, bu qoidalar

²Cross, R. (2011). Summary of the Geneva conventions of 1949 and their additional protocols. Retrieved January, 12, 2016;

³<https://yuz.uz/uz/news/jeneva-konvensiyalari-ozbek-tilida-nashr-etildi>;

⁴Cross, R. (2011). Summary of the Geneva conventions of 1949 and their additional protocols. Retrieved January, 12, 2016;

Qurolli Kuchlar nizomida berilibdiki, «urush doimo inson erkinligiga tahdid va og'ir oqibatlarga sabab bo'ladi, shuning uchun ham odob va me'yorlarga qat'iy amal qilish zarur» tamoyiliga asoslanadi.

Konvensiyalarning bajarilishi va buzilishi holatlari

Jeneva konvensiyalari qat'iy majburiyat yuklaydi: shartnoma taraflari ularning qoidalarini «har qanday sharoitda rioya qilishlari va boshqalarni ham rioya qilishga majburlashlari» zarur deb belgilaydi (1-moddada).⁵ Boshqacha aytganda, mojaroga aralashgan har bir davlat yoki zarurati bor boshqa kuchlar Konvensiyalar talablariga bo'ysunishi lozim. Konvensiyalarning og'ir buzilishlari (masalan tinch aholini qasddan o'ldirish, qiynoqqa solish, qurollisiz askarlarni qiynoqqa solish, talon-taroj qilish, ommaviy garovga olish kabi jinoyatlar) urush jinoyatlari deb baholanadi. Shuning uchun Konvensiyalar taraflari bu kabi huquqbuzarliklarni qat'iy jazolashga majbur: har bir davlat o'z qonunchiligida og'ir buzilishlar uchun javobgarlik belgilashi, bunday jinoyatlarda gumonlanuvchi shaxslarni – hatto ularning kelib chiqishi va jinoyat sodir etilgan joyga qaramay – topib sudga tortishi lozim.⁶

Xalqaro huquq tizimida ushbu majburiyatlarning ijrosini ta'minlash uchun turli mexanizmlar mavjud. Masalan, Birlashgan Millatlar Tashkiloti Xavfsizlik Kengashi matnida og'ir jinoyatlar aniqlangan holatlarda maxsus xalqaro sud organlarini tashkil etish imkoniyati ko'zda tutilgan. Shu tarzda, 1990-yillarda Xalqaro Jinoiy Tribunal (ICTY) va Ruanda bo'yicha Tribunal (ICTR) kabi tuzilmalar tashkil etilib, Jeneva konvensiyalari normalarini jiddiy buzgan shaxslar huquqdan chetlatilib sudlangan. Hozirda esa Jeneva Konvensiyalariga zid har qanday harakatlar jinoyat sifatida ko'riladi: masalan, BMTning Xalqaro Jinoyat Sudi (Rim statutiga muvofiq) konvensiyalarda qayd etilgan «og'ir buzilishlar»ni jinoyatlar qatorida ko'rib chiqadi.

O'zbekiston Respublikasining milliy qonunchiligidagi implementatsiya

O'zbekiston mustaqillikka erishgach, jahon hamjamiyati safiga qo'shilib, 1993-yil 8-oktabrda to'rt Jeneva konvensiyasiga va ularning 1977-yildagi I va II qo'shimcha protokollariga rasman qo'shildi.⁷ Shu tariqa, 1994-yil 8-apreldan boshlab mazkur xalqaro hujjatlar O'zbekiston uchun majburiy kuchga kirdi. Inson huquqlari bo'yicha Milliy markaz direktori Akmal Saidov qayd etishicha, O'zbekiston bu hujjatlarni qabul qilish orqali ularni

⁵ 1949-yilgi Jeneva konvensiyasi;

⁶ https://en.m.wikipedia.org/wiki/Geneva_Conventions#:~:text=Nations%20that%20are%20party%20to,61;

⁷ Leach, P., Paraskeva, C., & Uzelac, G. (2009). International Human Rights & Fact-Finding. An Analysis of the Fact-Finding Missions Conducted by the European Commission and Court of Human Rights;

milliy huquqiy tizim bilan uyg'unlashtirish va keng ko'lamli ma'rifiy ishlar orqali ommalashtirish majburiyatini olgan. Bu vazifa qonun darajasida ham aks etgan: masalan, O'zbekiston Jinoyat kodeksining 1-moddasida jinoyat qonunchiligi Konstitutsiya va xalqaro huquqning umum e'tirof etilgan normalariga asoslanganligi aniq ko'rsatilgan.

Konvensiyalarning mazmun-mohiyatiga muvofiq, O'zbekiston qonunchiligi urush jinoyatlari uchun jiddiy jazo choralarini belgilaydi. Jinoyat kodeksida «Urush qonunlari va udumlarini buzish» deb nomlangan 152-moddada tinch aholining yoki harbiy asirlarning ziynat, g'iybat, tortish, ta'qib, majburiy ishlarga tortish, yaqinlarini oilasidan ajratish kabi har qanday qiynoqqa solinishiga yo'l qo'yganlikta xo'rliklar qat'iyan taqiqlanadi. Xuddi shunday, xalqaro huquq bilan man etilgan qurollarni qo'llash, aholi yashash joylarini behuda vayron qilish, mulkni talon-taroj qilish kabi harakatlar ham jinoiy ta'qiqqa duchor qilinadi. Kodning sanksiyasiga ko'ra, bunday jinoyatlarni sodir etgan shaxslar odatda 10–20 yilga qamoq jazosiga mahkum etiladi. Qolaversa, O'zbekistonda Qizil Xoch hamda boshqa xalqaro insonparvarlik tashkilotlariga oid qonunlar ham qabul qilingan bo'lib, ular aholini himoya qilish va favqulodda vaziyatlarda hamkorlik mexanizmlarini ta'minlashga xizmat qiladi.⁸

Xulosa

Natijada, Jeneva konvensiyalari zamonaviy xalqaro gumanitar huquqning ajralmas qismi bo'lib qolmoqda. Ular urush sharoitida tinch aholining hayoti, sha'niga hurmatni saqlash va insoniylik tamoyillarini amal qilishni majburiy qoidalar bilan ta'minlaydi. Konvensiyalarning universal qabul qilinishi urush jinoyatlarini aniqlash va jazolashda xalqaro birdamlikka erishganimizni ko'rsatadi. O'zbekiston esa 1993-yildan beri bu xalqaro majburiyatlarni o'z mamlakatiga tatbiq etib, ularni milliy qonunchilikda aks ettirgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. <https://yuz.uz/uz/news/jeneva-konvensiyalari-ozbek-tilida-nashr-etildi>;
2. Cross, R. (2011). Summary of the Geneva conventions of 1949 and their additional protocols. Retrieved January, 12, 2016;
3. 1949-yilgi Jeneva konvensiyasi;
4. https://en.m.wikipedia.org/wiki/Geneva_Conventions#:~:text=Nations%20that%20are%20party%20to,61;

⁸ O'zbekiston Respublikasining milliy qonunchiligi., lex.uz;

5. Leach, P., Paraskeva, C., & Uzelac, G. (2009). International Human Rights & Fact-Finding. An Analysis of the Fact-Finding Missions Conducted by the European Commission and Court of Human Rights;
6. O'zbekiston Respublikasining milliy qonunchiligi., lex.uz;